

Dr hab. Henryka Ilgiewicz

Instytut Badań Kultury Litwy, Wilno, Litwa

Niezrealizowany projekt budowy pomnika Józefa Piłsudskiego w Wilnie

Wstęp

Celem artykułu jest przedstawienie pomysłu budowy w Wilnie pomnika pierwszego Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego, powstałego tuż po jego śmierci 12 maja 1935 r. W publikacji zostaną omówione takie kwestie, jak: powołanie i działalność Sekcji Trwałego Uwiecznienia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego Wileńskiego Komitetu Obywatelskiego oraz Komitetu Budowy Pomnika Marszałka Józefa Piłsudskiego, które miały ten pomysł zrealizować, a także czynny udział środowiska artystyczno-kulturalnego i prasy zarówno w sprawie lokalizacji pomnika (konkurs rozstrzygnięto 8 lipca 1936 r.), jak i projektu pomnika Józefa Piłsudskiego na placu Katedralnym w Wilnie (wyniki ogłoszono 19 kwietnia 1939 r.). Artykuł został napisany na podstawie źródeł archiwalnych i publikacji w ówczesnej prasie wileńskiej, a także opracowań.

Sekcja Trwałego Uwiecznienia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego

Pomysł wzniesienia pomnika Józefa Piłsudskiego w Wilnie powstał tuż po jego śmierci w dn. 12 maja 1935 r. Inicjatywa wychodziła od Komitetu Obywatelskiego Uroczystości Pogrzebowych i Uwiecznienia Pamięci Pierwszego Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego w Wilnie, a konkretnie od Sekcji Trwałego Uwiecznienia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego. Komitet Obywatelski został powołany w Wilnie 14 maja 1935 r. na zebraniu obywatelskim, zwołanym przez Komisję Organizacyjną, złożoną z prezydenta m. Wilna Wiktora Maleszewskiego, rektora Uniwersytetu Stefana Batorego Witolda Staniewicza oraz generała Stanisława Skwarczyńskiego¹. Miał on czuwać nad sprawami związanymi

¹ Lietuvos centrinis valstybės archyvas (skrót: LCVA), sygn. F. 376, ap. 1, b. 10, k. 2, Zaproszenie Komisji Organizacyjnej na zebranie Komitetu Obywatelskiego Uroczystości Pogrzebowych Pierwszego Marszałka Polski ś. p. Józefa Piłsudskiego, Wilno 1935; LCVA, sygn. F. 53, ap. 23, b. 3150, k. 468–469, Protokół I ogólnego zebrania obywatel-

z udziałem delegacji wileńskiej na uroczystościach pogrzebowych Józefa Piłsudskiego w Warszawie i Krakowie oraz organizowaniem obchodów żałobnych w Wilnie, a potem dbać o należyte utrwalenie pamięci Marszałka².

Po powrocie z uroczystości pogrzebowych Józefa Piłsudskiego, które odbyły się w dn. 13–18 maja 1935 r. w Warszawie i Krakowie, organizatorzy Komitetu Obywatelskiego zajęli się uformowaniem jego struktury. Na posiedzeniu w dn. 20 maja 1935 r. wybrano Prezydium Wydziału Wykonawczego Wileńskiego Komitetu Obywatelskiego Uroczystości Pogrzebowych i Uwiecznienia Pamięci Marszałka Piłsudskiego pod przewodnictwem wojewody wileńskiego Władysława Jaszczołta (16 stycznia 1936 r. zamienił go na tym stanowisku Ludwik Bociański, nowy wojewoda wileński) oraz powołano trzy sekcje: 1. Pogrzebową (przewodniczący – gen. Stanisław Skwarczyński); 2. Trwałego Uwiecznienia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego (przewodniczący – rektor USB Witold Staniewicz); 3. Finansową (przewodniczący – prezydent m. Wilna Wiktor Maleszewski)³.

Na pierwszym posiedzeniu Sekcji Trwałego Uwiecznienia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego, nazywanej potocznie Sekcją Pomnikową, w dn. 22 maja 1935 r. został wysunięty pomysł budowy monumentalnego pomnika Marszałka w Wilnie. Postanowiono najpierw opracować odezwę do społeczeństwa, a także powołać komisję artystyczną pod przewodnictwem Witolda Staniewicza, zaprosić do niej miejscowych artystów plastyków, znawców sztuki i architektów urbanistów zamiejscowych. Rozważana była również sprawa miejsca na pomnik. Wymieniano trzy

skiego, poświęconego uczczeniu pamięci Pierwszego Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego, dn. 14 V 1935 r. godz. 18.00.

² LCVA, sygn. F. 53, ap. 23, b. 3150, k. 378–379, Protokół I posiedzenia Wydziału Wykonawczego Wileńskiego Komitetu Obywatelskiego Uroczystości Pogrzebowych i Uwiecznienia Pamięci Marszałka Piłsudskiego w środę dn. 15 V 1935 r., godz. 12.00; LCVA, sygn. F. 53, ap. 23, b. 3150, k. 381, Protokół II posiedzenia Wydziału Wykonawczego Wileńskiego Komitetu Obywatelskiego Uroczystości Pogrzebowych i Uwiecznienia Pamięci Marszałka Piłsudskiego w środę dn. 15 V 1935 r., godz. 18.00.

³ LCVA, sygn. F. 53, ap. 23, b. 3150, k. 443, Prezydium Wydziału Wykonawczego [Komitetu Obywatelskiego Uroczystości Pogrzebowych i Uwiecznienia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wilnie]; LCVA, sygn. F. 53, ap. 23, b. 3150, k. 448, Sekcje powołane uchwałą Wydziału Wykonawczego z dn. 20 V 1935 r.

plac wileńskie, mianowicie: plac Łukiski, plac Katedralny i plac Napoleona⁴.

Zgodnie z postanowieniem opracowano tekst odezwy i zatwierdzono go na kolejnym posiedzeniu Sekcji Pomnikowej w dn. 4 czerwca 1935 r. Na tym samym posiedzeniu dyskutowano dalej nad miejscem przyszłego pomnika Marszałka w Wilnie. Architekt Stefan Narębski wyraził przekonanie, że pomnik powinien stanąć pomiędzy Górą Zamkową a mostem Zielonym. Zdaniem redaktora Stanisława Mackiewicza-Cata należy umiejscowić go u stóp Altarii, pomiędzy górami Bekieszową a Trzykrzyską, bądź w postaci pomnika figuralnego, bądź wielkiego znicza, który by płomieniem swoim oświetlał zbocza tych gór⁵.

Do dyskusji włączyła się również prasa wileńska. W połowie czerwca 1935 r. redakcja wileńskiej gazety „Słowo” zwróciła się do kilku czołowych artystów wileńskich z zapytaniem, gdzie powinien stanąć pomnik Marszałka w Wilnie, i opublikowało ich odpowiedzi. Zdaniem Ludomira Słędzińskiego monument powinien wznosić się na placu Katedralnym oraz swym stylem i skalą być dopasowany do otoczenia. Stanisław Horno-Popławski uważał, że w Wilnie powinien stanąć pomnik nieduży, nierzucający się w oczy, ale subtelny pod względem artystycznym, jako miejsce lokalizacji proponował placyk przed Biblioteką Uniwersytetu Stefana Batorego. Horno-Popławski dopuszczał również możliwość ustawienia pomnika Marszałka na placu Katedralnym, jednak taka lokalizacja wymagałaby znacznie większej skali samego monumentu i większych środków na jego budowę, a Wilno, zdaniem artysty, na to było za biedne. Ferdynand Ruszczyk i Jerzy Hoppen opowiedzieli się za placem Katedralnym. Głos w tej sprawie zabrali również architekci wileńscy, zrzeszeni w Wileńskim Oddziale Stowarzyszenia Architektów Polskich (SARP), których zdaniem pomnik Marszałka powinien być opracowany jako kompozycja architektoniczno-urbanistyczna uzupełniona elementem rzeźbiarskim⁶.

⁴ *Trwale uczczenie pamięci Marszałka Piłsudskiego. Uchwały Sekcji Obywatelskiego Komitetu Wileńskiego*, „Kurier Wileński”, 1935, nr 139, 23 V, s. 1.

⁵ LCVA, sygn. F. 376, ap. 1, b. 1, k. 43, Posiedzenie Sekcji Pomnikowej Wileńskiego Komitetu Pogrzebowego dn. 4 VI 1935 r.

⁶ *Gdzie powinien stanąć pomnik Marszałka w Wilnie. Wywiad z Ludomirem Słędzińskim*, „Słowo”, 1935, nr 160, 14 VI, s. 6; *Gdzie powinien stanąć pomnik Marszałka Piłsudskiego w Wilnie. Wywiad z art. rzeźb. p. Horno-Popławskim*, „Słowo”, 1935, nr 162, 16 VI, s. 6; *Gdzie należy postawić w Wilnie pomnik Marszałkowi Piłsudskiemu. Opinia prof.*

Prezydium Wydziału Wykonawczego Wileńskiego Komitetu Obywatelskiego zaakceptowało postanowienia Sekcji Pomnikowej Józefa Piłsudskiego w Wilnie, jednak ich realizacja wymagała niemałych środków finansowych. Zamierzano je zebrać drogą dobrowolnych składek. Podobne inicjatywy trwałego uwiecznienia pamięci Józefa Piłsudskiego rozłożyły się spontanicznie na terenie całego kraju. Wobec tego władze centralne uznały, że proces ten wymaga uporządkowania i w dn. 6 czerwca 1935 r. powołały w Warszawie Naczelny Komitet Uczczenia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego, który miał koordynować wszelkie inicjatywy z tym związane. Do Naczelnego Komitetu wchodziło ok. 130 osób, w tym m.in.: ówczesny premier Walery Sławek, Generalny Inspektor Sił Zbrojnych gen. Edward Rydz-Śmigły, marszałek Sejmu Kazimierz Świątalski, marszałek Senatu Władysław Raczkiewicz, kardynał Aleksander Kakowski. Oczywiście zadaniem tak licznego gremium nie było sprawowanie bezpośredniego nadzoru i sterowanie bieżącymi sprawami. Tym zajmował się Wydział Wykonawczy Naczelnego Komitetu, na którego czele stanął gen. Bolesław Wieniawa-Długoszowski, zaś po jego wyjeździe na placówkę dyplomatyczną do Rzymu, wiosną 1938 r. zastąpił go gen. Kazimierz Sosnkowski⁷.

Naczelny Komitet opracował listę przedsięwzięć priorytetowych w skali kraju, nadając im miano ogólnonarodowych form uczczenia pamięci Marszałka. Były to: budowa grobowca na cmentarzu Rossa w Wilnie, budowa krypty i sarkofagu na Wawelu, usypanie kopca na Sowińcu w Krakowie, budowa pomnika w Warszawie, popieranie Fundacji Stypendialnej mającej na celu pomoc w kształceniu dzieci poległych żołnierzy Wojska Polskiego (założył ją sam Józef Piłsudski jeszcze w 1920 r.), stworzenie „pomnika żywego”, a także upamiętnienie głazami miejsc związanych z życiem Marszałka. Pod hasłem „pomnika żywego” rozumiano nadawanie imienia różnorodnym instytucjom użyteczności publicznej⁸.

Ferdynanda Ruszczyca, „Słowo”, 1935, nr 164, 18 czerwca, s. 6; *Gdzie powinien stanąć pomnik Marszałka w Wilnie. Opinia prof. Jerzego Hoppena*, „Słowo”, 1935, nr 165, 19 VI, s. 6; *Gdzie powinien stanąć pomnik Marszałka w Wilnie. Uchwała Stowarzyszenia Architektów*, „Słowo”, 1935, nr 168, 22 VI, s. 6.

⁷ Cichoracki Piotr, *Naczelny Komitet Uczczenia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego 1935–1939 – mechanizmy działania*, „Dzieje Najnowsze”, 2002, t. 34, nr 4, s. 37–39.

⁸ Tamże, s. 40.

Łącznikami pomiędzy komitetami lokalnymi a Komitetem Naczelnym mieli być wojewodowie, którym powierzono zadanie zorganizowania rad obywatelskich i wojewódzkich komitetów uczczenia pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego. Do zadań rad obywatelskich, złożonych z czołowych osobistości wojskowych, administracyjnych i kościelnych na danym obszarze, należało: a) powoływanie bądź zatwierdzenie samorzutnie powołanych komitetów lokalnych; b) opiniowanie zamierzeń komitetów lokalnych i uzgodnienie ich z wytycznymi, ustalonymi przez Komitet Naczelny; c) przekładanie Wydziałowi Wykonawczemu tych inicjatyw i projektów z terenu województwa, które nadają się do wykonania. Komitety wojewódzkie miały: a) rozpatrywać projekty z terenu i przekładać je radom do rozpatrzenia; b) koordynować wysiłki społeczeństwa w zakresie budowy pomników lokalnych; c) organizować i prowadzić akcję informacyjno-propagandową; c) utrzymywać stały kontakt z komitetami powiatowymi i kontrolować ich działalność. Podkreślano, że do akcji uczczenia pamięci Marszałka należy wciągnąć jak najwięcej organizacji społecznych i że wszelkie wpłaty na ten cel muszą mieć charakter najzupełniej dobrowolny⁹.

Centralizacyjne poczynania Komitetu Naczelnego nie zawsze były akceptowane przez społeczności lokalne. W wielu województwach działały już komitety, które miały własne projekty upamiętnienia osoby Marszałka i uważały je za ważniejsze aniżeli preferowane przez Wydział Wykonawczy Komitetu Naczelnego zamierzenia ogólnonarodowe. Obawy co do realizacji własnych planów powstały również w Wilnie. Wojewoda wileński Władysław Jaszczółt, jako przewodniczący Wileńskiego Komitetu Obywatelskiego, delegował w lipcu 1935 r. do Warszawy Michała Pawlikowskiego, dyrektora Biura Wileńskiego Komitetu Obywatelskiego, w celu przedstawienia władzom Naczelnego Komitetu postulatów Komitetu Wileńskiego. Wilnian interesowało zwłaszcza stanowisko kierownictwa Naczelnego Komitetu w sprawie budowy pomnika Marszałka w Wilnie. Przewodniczący Wydziału Wykonawczego Naczelnego Komitetu gen. Wieniawa-Długoszowski w rozmowie z Pawlikowskim zaznaczył, że obiekty, wznoszone ku uczczeniu pamięci Marszałka, mają być monumentalne i piękne. Toteż Komitet Naczelny konsekwentnie zwal-

⁹ Tamże, s. 41; LCVA, sygn. F. 376, ap. 1, b. 11, k. 1–2, Wydział Wykonawczy Naczelnego Komitetu Uczczenia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego do Komitetów Wojewódzkich, Warszawa, dn. 9 VII 1935 r.

czał zjawiające się tu i owdzie tendencje do wnoszenia Marszałkowi pomników lokalnych, które nie posiadały z natury rzeczy większych wartości monumentalnych, powodowały tylko rozproszenie wysiłków społecznych. Jednak Wilno, jako miasto Józefa Piłsudskiego, stanowiło tu wyjątek. Wola mieszkańców Wilna i Ziemi Wileńskiej wzniesienia pomnika będzie uszanowana. „Komitet Naczelny zdaje sobie przy tym sprawę – mówił Wieniawa-Długoszowski – że wilnianie nie zdołają zapewne zgromadzić o własnych siłach dostatecznych funduszków na budowę pomnika, toteż Komitet Naczelny przewiduje, że z chwilą ukończenia ogólnopaństwowej zbiórki na cele uczczenia pamięci Marszałka Wilno uzyska od Komitetu Naczelnego wydatną pomoc”¹⁰.

Po uzyskaniu aprobaty Naczelnego Komitetu w Warszawie Komitet Obywatelski Uwiecznienia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wilnie rozpoczął akcję zbierania składek. Członkowie Komitetu dobrowolnie opodatkowali się na rzecz budowy pomnika (składka wynosiła 5 zł miesięcznie), sporządzili i rozesłali listy składek do różnych urzędów, instytucji oraz organizacji społecznych¹¹.

W przeciągu niespełna dziewięciu miesięcy na ten cel zebrano przeszło 120 tys. zł z datków społeczeństwa wyłącznie z Wilna i Ziemi Wileńskiej. Ponadto Rada Miejska Wilna wyasygnowała na budowę pomnika 100 tys. zł. Po uzyskaniu kwoty w wysokości 220 tys. zł Komitet Obywatelski uznał, że nastał czas ogłosić konkurs na projekt pomnika¹². W dn. 12 lutego 1936 r. w Małej Sali Urzędu Wojewódzkiego odbyło się posiedzenie Prezydium Wydziału Wykonawczego Wileńskiego Komite-

¹⁰ LCVA, sygn. F. 376, ap. 1, b. 1, k. 43, Z Wileńskiego Komitetu Obywatelskiego Uwiecznienia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego, Wilno, dn. 18 VII 1935 r.

¹¹ LCVA, sygn. 376, ap. 1, b. 5, k. 2, Wykaz wpłacanych składek członkowskich na rzecz Wojewódzkiego Komitetu Budowy Pomnika Marszałka Józefa Piłsudskiego, 1935–1936; LCVA, sygn. 376, ap. 1, b. 5, k. 8, Lista składek złożonych Komitetowi Obywatelskiemu Uroczystości Pogrzebowych i Uwiecznienia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wilnie na budowę pomnika Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wilnie; LCVA, sygn. 376, ap. 1, b. 6, Listy składek oraz korespondencja z mieszkańcami Województwa Wileńskiego dotycząca listy składek, 1935–1936; LCVA, sygn. 376, ap. 1, b. 8, Komitet Obywatelski Uroczystości Pogrzebowych i Uwiecznienia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wilnie. Korespondencja z bankami i Generalnym Konsulatem w celu otwarcia rachunków czekowych na rzecz budowy pomnika Marszałka Piłsudskiego, 1935–1936.

¹² LCVA, sygn. F. 376, ap. 1, b. 1, k. 31–32, Z Komitetu Wileńskiego Uwiecznienia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego, luty 1936.

tu Obywatelskiego, na którym, poza załatwieniem szeregu spraw bieżących, omawiano kwestię budowy pomnika Marszałka w Wilnie. Postanowiono zwrócić się do Komitetu Naczelnego w Warszawie z prośbą o sankcjonowanie zamierzeń budowy pomnika w Wilnie, zaznaczając, że Wilno i Ziemia Wileńska pomimo swych szczupłych możliwości finansowych potrafiłyby w ostateczności wznieść pomnik własnymi siłami. Uchwalono także ogłoszenie konkursu na ustalenie miejsca pod pomnik Marszałka Piłsudskiego w Wilnie. Projekt regulaminu konkursu odczytał Witold Staniewicz. Opracowany przez Sekcję Pomnikową regulamin przewidywał, że konkurs odbędzie się w dwóch etapach. Na pierwszym etapie będzie rozstrzygnięty konkurs na ustalenie miejsca pod pomnik, na drugim – konkurs na projekt pomnika na ściśle określonym miejscu i w granicach finansowych możliwych do zrealizowania. Po dyskusji ustalono termin nadsyłania prac konkursowych (do 1 czerwca 1936 r.) i powołano Sąd Konkursowy, w skład którego wchodził członkowie Prezydium Komitetu Obywatelskiego (wojewoda wileński Ludwik Bociański, ks. biskup Kazimierz Michalkiewicz, prezydent m. Wilna Wiktor Maleszewski, rektor USB prof. Witold Staniewicz, gen. Stanisław Skwarczyński, poseł Alfred Birkenmayer, prezes Wileńskiego Syndykatu Dziennikarzy Marian Szydłowski), a także profesor Politechniki Warszawskiej Tadeusz Tołwiński, dziekan Wydziału Sztuk Pięknych USB prof. Ludomir Słędziński, konserwator województwa wileńskiego dr Ksawery Piwocki, prof. USB architekt Ludwik Sokołowski, architekt miejski Stefan Narębski oraz ks. dr Piotr Śledziewski¹³.

Regulamin konkursu na ustalenie najodpowiedniejszego miejsca na wzniesienie pomnika Marszałka w Wilnie został ogłoszony w prasie i rozesłany do odpowiednich instytucji. Prezydium Komitetu Obywatelskiego, zwracając się do artystów plastyków, podkreślało: „Społeczeństwo wileńskie pragnie uwiecznić największego ze swych współobywateli, Wskrzesiciela Rzeczypospolitej Polskiej, Marszałka Józefa Piłsud-

¹³ LCVA, sygn. F. 53, ap. 23, b. 3150, k. 396, Protokół posiedzenia Prezydium Komitetu Uwiecznienia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wilnie w dn. 12 II w Małej Sali Konferencyjnej Urzędu Wojewódzkiego Wileńskiego; LCVA, sygn. F. 53, ap. 23, b. 3150, k. 399, Wyciąg z protokołu posiedzenia Prezydium Komitetu Uwiecznienia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wilnie w dn. 12 II w Małej Sali konferencyjnej Urzędu Wojewódzkiego Wileńskiego; LCVA, sygn. F. 376, ap. 1, b. 1, k. 31–32, Z Komitetu Wileńskiego Uwiecznienia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego, Wilno, luty 1936.

skiego. W Wilnie, w jego „miłym mieście”, wzniesie pomnik Jego czci poświęcony. Tu, gdzie spędził młode lata i raz po raz przyjeżdżał w latach ostatnich, stanie pomnik, który będzie utrwalonym na zawsze wyrazem serdecznego związku Wodza narodu z Jego rodzinnym miastem”¹⁴.

W konkursie mogli brać udział zarówno artyści plastycy, obywatele Rzeczypospolitej Polskiej, jak i plastycy Polacy, obywatele państw obcych. Przy ustaleniu miejsca pod pomnik artyści winni byli brać pod uwagę momenty historyczne, tradycyjne i uczuciowe, a także ogólny charakter zabudowy miasta Wilna, jego pomniki architektoniczne i sieć komunikacyjną. Pomnik miał być usytuowany na odpowiednim tle i w odpowiednim otoczeniu oraz musiał posiadać łatwy dostęp ze śródmieścia, dogodnie i wystarczająco miejsce dla pochodów i tłumów w dniach uroczystych. Pomysły usytuowania pomnika miały być przedstawione graficznie i poparte uzasadnionym opisem. Od biorących udział w konkursie wymagane były następujące prace: 1. plan sytuacyjny pomnika z placem i otoczeniem (zależnie od wielkości przeznaczonego placu w skali 1:1000, 1:1500 lub większej); 2. widok izometryczny lub perspektywiczny w dowolnej skali, przedstawiający w ogólnych bryłach pomnik wraz z otoczeniem; 3. opis uzasadniający ogólną koncepcję. Nagród pieniężnych w konkursie na ustalenie miejsca pomnika nie przewidziano. Spośród nadesłanych prac przewidywano odznaczyć trzy, nazwiska autorów podać do wiadomości publicznej, a prace rysunkowe publikować. Na podstawie wyróżnionych prac Prezydium Komitetu miało ustalić ostateczne miejsce i ogólną koncepcję pomnika oraz ogłosić drugi konkurs¹⁵.

Komitet Budowy Pomnika Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wilnie

Przekształcenie Wileńskiego Komitetu Obywatelskiego Uwiecznienia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wojewódzki Komitet Uwiecznienia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wilnie, podległy Komitetowi Naczelnemu w Warszawie, nastąpiło wiosną 1936 r. Dnia 12 mar-

¹⁴ LCVA, sygn. F. 376, ap. 1, b. 1, k. 20, Konkurs na ustalenie miejsca pod pomnik Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wilnie, Wilno, dn. 12 I 1936 r.; *Konkurs na ustalenie miejsca pod pomnik Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wilnie*, „Słowo”, 1935, nr 48, 18 lutego, s. 4.

¹⁵ Tamże, k. 20–21.

ca 1936 r. w Sali Konferencyjnej Urzędu Wojewódzkiego w Wilnie pod przewodnictwem wojewody Ludwika Bociańskiego odbyło się posiedzenie Wydziału Wykonawczego Komitetu Obywatelskiego Uroczystości Pogrzebowych i Uwiecznienia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wilnie. Na posiedzeniu byli obecni przedstawiciele Komitetu Naczelnego: gen. Bolesław Wieniawa-Długoszowski i poseł na Sejm RP mjr Michał Tadeusz Brzęk-Osiński. Po zagajeniu posiedzenia przez L. Bociańskiego głos zabrał B. Wieniawa-Długoszowski. Wyraził zadowolenie, że podczas rozmowy z kierownictwem Komitetu Obywatelskiego zostały wyjaśnione pewne nieporozumienia dotyczące stanowiska Komitetu Naczelnego wobec wzniesienia pomnika w Wilnie. Mówca przypomniał zebranym, że jeszcze latem 1935 r. podczas spotkania z Michałem Pawlikowskim zapewnił, że budowa pomnika Marszałka w Wilnie, niezależnie od budowy mauzoleum na Rossie, jest jednym z celów Komitetu Naczelnego i że to stanowisko nie zmieniło się, jednak pod warunkiem, że Wilno i Ziemia Wileńska nie będą uchylały się od wzięcia udziału w akcji ogólnej, jaką zaplanował Komitet Naczelny.

Po krótkiej dyskusji uchwalono, aby uznać Komitet Obywatelski Uwiecznienia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wilnie za Komitet Wojewódzki Komitetu Naczelnego, zaś Sekcję Trwałego Uwiecznienia Pamięci Marszałka, tzw. Pomnikową, przeistoczyć w odrębny Komitet Budowy Pomnika Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wilnie, podporządkowany Komitetowi Wojewódzkiemu, lecz posiadający osobne konto w PKO tudzież prawo kooptacji. Poza tym struktura organizacyjna Komitetu w Wilnie pozostała bez zmian. Następnie wojewoda Bociański wyjaśnił, że kwoty dotąd zebrane na koncie Wileńskiego Komitetu Obywatelskiego przechodzą na konto Komitetu Budowy Pomnika Marszałka w Wilnie. W dalszym ciągu obrad wysłuchano sprawozdania dyrektora biura Michała Pawlikowskiego i skarbnika Jana Brzozowskiego. Następnie wybrano Komisję Rewizyjną, do której weszli: Zenon Mikulski (prezes), Jan Oskwarek-Sierosławski, Ludwik Szweykowski, Ludwik Maculewicz oraz inż. Saul Trocki¹⁶.

¹⁶ LCVA, sygn. F. 53, ap. 23, b. 3150, k. 488, Protokół posiedzenia Prezydium Komitetu Uwiecznienia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wilnie w dn. 12 III 1936 r.; LCVA, sygn. F. 376, ap. 1, b. 1, k. 35–36, Z Komitetu Wileńskiego Uczczenia Pamięci Marszałka, Wilno, 12 III 1936 r.

Konkurs na ustalenie miejsca pod pomnik Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wilnie został rozstrzygnięty 8 lipca 1936 r. Na konkurs nadesłano 13 projektów. Jedni autorzy projektów proponowali ustawienie pomnika na placu Katedralnym, inni na placu Łukiskim (wówczas już przemianowanym na plac Piłsudskiego) lub na Górze Bouffałowej. Przedstawiono także projekt budowy na terenach położonych za dworcem kolejowym dzielnicy im. Marszałka Piłsudskiego, której częścią byłby jego pomnik. Merytorycznie projekty oceniała specjalna komisja, w skład której wchodził: Romuald Gutt, Stefan Narębski, Ludomir Słędziński, Tadeusz Tołwiński oraz ks. Piotr Śledziwski. Spośród nadesłanych prac komisja wyróżniła trzy: 1. projekt absolwentów Politechniki Warszawskiej Kazimierza Biszewskiego i Zbigniewa Wysznackiego wykonany przy współdziałaniu Zenona Sauka; 2. projekt Jana Borowskiego z Wilna; 3. projekt Franciszka Wojciechowskiego z Wilna. W pierwszym z nich K. Biszewski i Z. Wysznacki zaprojektowali wielką kolumnadą ciągnącą się wzdłuż ulic Arsenalskiej i Bonifraterskiej, łączącą plac Katedralny z placem Napoleona. Borowski zlokalizował pomnik na terenie Cielętnika na wprost ulicy Zamkowej, w miejscu, gdzie prawdopodobnie znajdowała się brama Zamku Dolnego. Projekt Wojciechowskiego przewidywał uporządkowanie i uregulowanie okolic pałacu Słuszków¹⁷, utworzenie tam dużego, reprezentacyjnego placu, a także włączenie Altarii do wieloschodowej kompozycji pomnikowej ze zniczem na szczycie¹⁸.

Sąd Konkursowy po rozpatrzeniu nadesłanych projektów i zapoznaniu się z opinią komisji doszedł do wniosku, że najodpowiedniejszym miejscem pod pomnik Marszałka jest plac Katedralny, jednak żaden z projektów w obecnym stanie nie nadaje się do realizacji. Wyróżniony zaszczytnym pierwszym miejscem projekt Biszewskiego i Wysznackiego

¹⁷ Pałac Słuszków – barokowy pałac położony na lewym brzegu Wilii (ul. Słuszczyńska, obecnie Służkę/Kosciuszkos 10). Pałac został wzniesiony w latach 1691–1694 przez wojewodę połockiego Dominika Słuszkę. W następnych wiekach pałac niejednokrotnie zmieniał właścicieli. Byli nimi Puzynowie, Potoccy, pijarzy, Ogińscy, radca Dominik Zajkowski. W 1831 r. pałac został przejęty przez władze carskie, które zamieniły go na koszary, a później na więzienie. Po II wojnie światowej umieszczono w dawnym pałacu szkołę techniczną. Obecnie mieści się tu Wydział Teatru i Kina Litewskiej Akademii Muzyki i Teatru. Zob. *Encyklopedia Ziemi Wileńskiej*, t. 4: *Architektura, dzieła i twórcy od XVI w. do 1945 r.*, opr. M. Jackiewicz, Bydgoszcz 2006, s. 199–201.

¹⁸ Konstantynow Dariusz, *Pomnik Józefa Piłsudskiego w Wilnie*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 1993, t. 55, nr 2–3, s. 224.

go, dobrze przemyślany i opracowany, ujawniał ciekawą i słuszną ideę urbanistyczną połączenia w jedną całość placów Łukiskiego, Katedralnego i Napoleona, uwypuklając ulicę Mickiewicza jako trasę pochodową, której początek zaczynałby się przy placu Łukiskim, a kończyłby się na placu Katedralnym. Jednak i w tym projekcie, zdaniem Sądu Konkursowego, niektóre punkty budziły zastrzeżenia. Autorzy projektu przewidywali m.in. nieuzasadnione urbanistycznie utworzenie wielkiej kolumnady wzdłuż ulic Arsenalskiej i Bonifraterskiej, jak również niepotrzebne wyburzenie niektórych domów zabytkowych na przestrzeni do placu Napoleona. Wobec tego opracowanie ostatecznego planu regulacji placu powierzono kierowanemu przez Romualda Gutta Biuru Urbanistycznemu Zarządu Miejskiego¹⁹. Nagród pieniężnych za wyróżnione prace nie przewidywano, ale Zarząd Miejski nabył projekt wykonany przez inż. architekta Kazimierza Biszewskiego i Zbigniewa Wysznackiego przy współudziale Zenona Sauka, wypłacając autorom pracy 1000 zł²⁰.

Projekt regulacji placu Katedralnego Biuro Urbanistyczne Zarządu Miejskiego przedstawiło wiosną 1937 r. Przewidywano w nim likwidację skweru zasłaniającego południową elewację katedry, uporządkowanie placu i wyłożenie go płytami, usytuowanie pomnika Marszałka na łuku biegnącym od kaplicy św. Kazimierza do wylotu ulicy Zamkowej. Propozycje Biura Urbanistycznego komentowano w artystycznych i kulturalnych sferach Wilna oraz na łamach prasy wileńskiej. Widząc duże zainteresowanie wilnian tą sprawą, w kwietniu i maju 1937 r. gazeta „Kurier Wileński” przeprowadziła ankietę, w której na temat usytuowania pomnika Piłsudskiego wypowiedzieli się niemal wszyscy liczący się przedstawiciele intelektualno-artystycznego Wilna. Maria Aleksandrowiczówna, której wypowiedź otwierała ankietę, uzależniała lokalizację pomnika od jego koncepcji ideowej: gdyby przyjęto koncepcję „Marszałka-Wodza”, pomnik musiałby stanąć na placu Łukiskim, gdzie Piłsudski przyjmował defilady wojskowe, i stanowiłby tło nabożeństw polowych,

¹⁹ Śledziwski Piotr, *Sprawa dwóch pomników w Wilnie – Marszałka Piłsudskiego i Mickiewicza*, „Kurier Wileński”, 1936, nr 229 (3830), 21 VII, s. 7.

²⁰ LCVA, sygn. F. 376, ap. 1, b. 15, k. 38, Zaświadczenie Biura Prezydium Komitetu Uwiecznienia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wilnie; LCVA, sygn. F. 376, ap. 1, b. 15, k. 39, Prośba Kazimierza Biszewskiego, architekta zamieszkałego w Wilnie, do Komitetu Obywatelskiego Uwiecznienia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wilnie.

parad i marszów, gdyby chciano uczcić „Marszałka-Bohatera Polski wczorajszej i dzisiejszej” – pomnik należałoby wznieść na placu Katedralnym²¹.

Z interesującą ideą wystąpił ks. dr Piotr Śledziewski. Proponował stworzenie w Wilnie „drogi Marszałka”. Swój początek brałaby ona na placu Łukiskim, przebiegałaby obok pomnika Józefa Piłsudskiego, stojącego na placu Katedralnym, a kończyłaby się przy mauzoleum na Roszie. Drogą tą w dni uroczystości państwowych po nabożeństwie na placu Łukiskim defilowałyby wileńskie oddziały wojskowe, poczty sztandarowe i przedstawiciele społeczeństwa na plac Katedralny, aby oddać hołd Marszałkowi. Stąd przez Ostrą Bramę udaliby się na Roszę dla oddania czci Sercu Syna u stóp Matki²².

Zdaniem archiwisty Wacława Gizberta-Studnickiego najpierw należałoby uporządkować pałac Słuszków i stworzyć w nim muzeum Józefa Piłsudskiego, a dopiero potem wznieść pomnik nad Wilią lub na wzgórzach Antokola. Jerzy Hoppen uważał, że najważniejszy jest wybór twórcy pomnika, a nie jego miejsce. Pozostali ankietowani opowiadali się w zasadzie za placem Katedralnym (Witold Staniewicz) lub Łukiskim (Jan Bułhak, Wanda Dobaczewska, Mieczysław Limanowski, gen. Stanisław Skwarczyński, Jerzy Orda)²³.

Nieco później własną wizję regulacji placu Katedralnego i usytuowanie pomnika Marszałka przedstawił także Ludomir Słędziński. Według niego należało nadać placowi kształt prostokąta. Środkową część placu, leżącą między kaplicą św. Kazimierza a dzwonnica, otoczyć niskim obramieniem, przerwanym w kilku miejscach schodami, i ozdobić stojącymi na wystęпах posągami przedstawicieli dynastii Jagiellonów. Mię-

²¹ Zapowiadamy ankietę. *Gdzież więc staną pomniki. Maria Aleksandrowiczówna*, „Kurier Wileński”, 1937, nr 115, 28 IV, s. 6.

²² Śledziewski Piotr, *Gdzie mają stanąć pomniki*, „Kurier Wileński”, 1937, nr 117, 30 IV, s. 5.

²³ *Nasza Ankieta Urbanistyczna. Jerzy Hoppen*, „Kurier Wileński”, 1937, nr 122, 5 V, s. 5; *Nasza Ankieta Urbanistyczna. Odpowiedź Jana Bułhaka*, tamże, 1937, nr 123, 6 V, s. 5; *Nasza Ankieta Urbanistyczna. Wanda Dobaczewska*, tamże, 1937, nr 128, 11 V, s. 5; *Nasza Ankieta Urbanistyczna. Prof. Mieczysław Limanowski*, tamże, 1937, nr 128, 11 V, s. 5; *Nasza Ankieta Urbanistyczna. J. M. Rektor Witold Staniewicz*, tamże, 1937, nr 128, 12 V, s. 5; *Nasza Ankieta Urbanistyczna. General Stanisław Skwarczyński*, tamże, 1937, nr 128, 12 V, s. 5; *Nasza Ankieta Urbanistyczna. Dyr. Wacław Gizbert-Studnicki*, tamże, 1937, nr 128, 19 V, s. 5; *Orda Jerzy, Moja odpowiedź na ankietę*, tamże, 1937, nr 144, 28 V, s. 4.

dzy kaplicą św. Kazimierza a Cielętnikiem Sleńdziński zaplanował drugi plac, położony wyżej i oddzielony od części środkowej dwiema kolumnami, tworzącymi swego rodzaju bramę. W tym właśnie miejscu, frontem do wylotu ulicy Mickiewicza i równoległe do katedry, stanąć miał pomnik Józefa Piłsudskiego. U podstaw projektu Sleńdzińskiego leżała idea stworzenia wileńskiego *Forum Jagiellonicum*, będącego odpowiednikiem wawelskiej nekropolii. Z tego powodu zyskał on od razu wielu zwolenników i był szeroko komentowany, ale jak wielu innych powstałym w tym czasie projektów został niezrealizowany²⁴.

Dopóki w prasie toczyła się ożywiona dyskusja, Komitet Budowy Pomnika Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wilnie zajmował się gromadzeniem środków finansowych niezbędnych dla wzniesienia pomnika. Dopiero jesienią 1938 r., kiedy na ten cel zebrano 460 tys. zł, na posiedzeniu Komitetu Budowy Pomnika w dn. 6 października 1938 r. przyjęto postanowienie ogłoszenia konkursu na projekt pomnika Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wilnie²⁵. Zdecydowano ostatecznie, że pomnik stanie na placu Katedralnym, uregulowanym zgodnie z propozycją miejskiego Biura Urbanistycznego, mniej więcej na skrzyżowaniu osi placu z osią ulicy Zamkowej. W odezwie skierowanej do ewentualnych autorów podkreślano, że pomnik ma mieć charakter monumentalny. W ujęciu tematu, w interpretacji architektonicznej i rzeźbiarskiej, w sposobie stylowego i technicznego ujęcia – pozostawia się twórcom całkowitą swobodę, pod warunkiem jednak, żeby projekt pomnika harmonizował z otoczeniem i odpowiadał szczególnemu kultowi pamięci Wielkiego Marszałka w Wilna, przy czym Wilno pragnęłoby widzieć postać Marszałka na koniu²⁶.

Zgłaszane na konkurs projekty powinny były składać się z modelu całości pomnika wykonanym w skali 1:10 naturalnej wielkości, z modelu

²⁴ *Projekt uregulowania Placu Katedralnego według koncepcji prof. Sleńdzińskiego. Komunikat społecznej Komisji Urbanistycznej*, „Kurier Wileński”, 1937, nr 156, 9 VI, s. 5; Konstantynow Dariusz, *Pomnik Józefa Piłsudskiego...*, s. 227–230.

²⁵ LCVA, sygn. F. 376, ap. 1, b. 15, k. 141–144, Wniosek Komitetu Budowy Pomnika Marszałka Józefa Piłsudskiego (b. Sekcji Pomnikowej) do Prezydium Komitetu Wojewódzkiego, Wilno, 6 X 1938 r.; LCVA, sygn. F. 376, ap. 1, b. 15, k. 145, Lista obecności na posiedzeniu Komitetu Budowy Pomnika Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wilnie (b. Sekcja Pomnikowa) w dn. 6 X 1938 r.

²⁶ LCVA, sygn. F. 53, ap. 23, b. 3150, k. 26, Konkurs na projekt pomnika I Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego w Wilnie.

postaci Marszałka wielkości około 60 cm, z modelu jego głowy nie mniejszego niż 1:2 projektowanej wielkości. Gdyby były zastosowane w projekcie płaskorzeźby, należało jedną z nich przedstawić w postaci rysunku albo plastycznie o wysokości 30 cm. Plan sytuacyjny należało przedstawić w skali 1:500. Termin składania projektów upływał z dniem 19 marca 1939 r. Projekty należało składać lub przysyłać pocztą pod adresem: Wilno, ul. Magdaleny 2, Komitet Budowy Pomnika I Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego. Projekty miały być zaopatrzone godłem bez nazwiska autora. Poza tym należało dołączyć kopertę oznaczoną tym samym godłem, zawierającą wewnątrz imię, nazwisko i dokładny adres autora. Komitet na wniosek Sądu Konkursowego miał zakupić jeden projekt za 5 tys. zł, jeden za 3 tys. zł, i cztery po 2 tys. zł, przeznaczając na ten cel ogółem 16 tys. zł. W konkursie mogli brać udział Polacy bez względu na przynależność państwową²⁷.

W wyznaczonym terminie, to jest do dn. 19 marca 1939 r., na konkurs nadesłano 54 projekty²⁸. Sąd Konkursowy, powołany przez Wojewódzki Komitet Uczczenia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wilnie, obradował w dn. 17 i 18 kwietnia w składzie następującym: gen. broni Kazimierz Sosnkowski, przewodniczący Wydziału Wykonawczego Komitetu Naczelnego w Warszawie; wojewoda wileński Ludwik Bociański, przewodniczący Wileńskiego Komitetu Wojewódzkiego; gen. Józef Olszyna-Wilczyński, dowódca Okręgu Korpusu III w Grodnie; gen. Wincenty Kowalski, dowódca 1 Dywizji Piechoty Legionów stacjonującej w Wilnie; dr Wiktor Maleszewski, prezydent m. Wilna; prof. dr. Witold Staniewicz, przewodniczący Komitetu Budowy Pomnika Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wilnie; Marian Godecki, kurator Wileńskiego Okręgu Szkolnego; prof. Mieczysław Kotarbiński, przedstawiciel Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie; prof. Edward Witting, przedstawiciel Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie; artysta rzeźbiarz Zygmunt Otto, przedstawiciel Towarzystwa „Rzeźba”; prof. Ludomir Słędziński, dziekan Wydziału Sztuk Pięknych USB; ksiądz dr Piotr Śledziwski; prof. Marian Morełowski; prof. inż. Stefan Narębski; doc. Jerzy Hoppen; Konserwator Witold Kieszkowski; inż.

²⁷ Tamże, k. 26 r.

²⁸ LCVA, sygn. F. 53, ap. 23, b. 3150, k. 419–420, Protokół przyjęcia projektów nadesłanych w związku z konkursem na pomnik Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wilnie.

arch. Stanisław Bukowski. Obradom przewodniczył gen. Kazimierz Sosnkowski²⁹.

Zgodnie z warunkami konkursu po kilkakrotnym głosowaniu wyłoniono sześć prac do zakupu, jedną za 5000 zł, jedną za 3000 zł i cztery po 2000 zł. W głosowaniu do zakupu za 5000 zł zakwalifikowano pracę Nr 44, do zakupu za 3000 zł – pracę Nr 1, do zakupu po 2000 zł – prace Nr 5, 7, 37 i 41. Po dokonaniu przez przewodniczącego otwarcia kopert, zawierających nazwiska autorów, okazało się, że autorką projektu Nr 44 „Praca”, zakwalifikowanego do zakupu za 5000 zł, jest Janina Reichert ze Lwowa przy współudziale Fryderyka Totha i arch. Krystyny Tołaczówny, autorem pracy Nr 1 „Wyzwolenie”, zakwalifikowanej do zakupu za 3000 zł – Stanisław Popławski z Krakowa. Autorami pozostałych czterech prac, zakwalifikowanych do zakupu za 2000 zł, byli: Konstanty Danko i Wacław Kowalik z Warszawy (dzieło Nr 5 „Żar”), Stanisław Horno-Popławski z Wilna (dzieło Nr 7 „Zułów”), Zygmunt Jabłoński przy współudziale inż. arch. Eugeniusza Szparkowskiego z Warszawy (dzieło Nr 37 „Jasieńczyk” i dzieło Nr 41 „Antokol”)³⁰.

Zarazem Sąd Konkursowy na wniosek przewodniczącego jednogłośnie orzekł, że żadne z zakupionych dzieł nie nadaje się do wykonania i postanowił opracowanie ostatecznej wersji pomnika zamówić u kilku dobranych artystów rzeźbiarzy. Miała tym zająć się specjalna komisja w składzie: prof. Mieczysław Kotarbiński, prof. Ludomir Sleńdziński, prof. Marian Morelowski, konserwator Witold Kieszkowski oraz inż. architekt Stanisław Bukowski. Wyniki konkursu ogłoszono 19 kwietnia 1939 r., to jest w 20. rocznicę wyzwolenia Wilna przez wojsko polskie z rąk bolszewików³¹. Tego samego dnia w drugim pawilonie Targów Północnych przy ul. Legionowej została otwarta wystawa nadesłanych projektów na pomnik Józefa Piłsudskiego. Otwarcie wystawy zaszczylicili swą obecnością:

²⁹ LCVA, sygn. 376, ap. 1, b. 15, k. 22–24, Rozstrzygnięcie konkursu na szkicowy projekt pomnika Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wilnie (wyciąg z protokołu Sądu Konkursowego).

³⁰ Tamże, k. 27.

³¹ *Wynik konkursu: Sąd zakupił 6 projektów pomnika Marszałka Piłsudskiego. Ostateczny projekt zostanie wykonany na osobne zamówienie*, „Kurier Wileński”, 1939, nr 107, 19 IV, s. 2; Śledziewski Piotr, *Rezultat konkursu na projekt pomnika I Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego w Wilnie*, „Goniec Poranny”, 1939, nr 33, 19 IV, s. 6; *Wynik konkursu na pomnik Marszałka Piłsudskiego będzie ogłoszony w rocznicę wyzwolenia Wilna*, „Słowo”, 1939, nr 105, 19 IV, s. 7; *Wynik konkursu na pomnik Marszałka Piłsudskiego*, „Słowo”, 1939, nr 107, 20 IV, s. 7.

minister pracy i opieki społecznej Marian Zyndram-Kościałkowski, ks. biskup Kazimierz Michalkiewicz, wojewoda wileński Ludwik Bociański, senator Aleksander Prystor, generał Gustaw Orlicz-Dreszer, prezydent miasta Wilna Wiktor Maleszewski. Przybyli na otwarcie wystawy również członkowie Wojewódzkiego Komitetu Uwiecznienia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wilnie oraz liczni przedstawiciele świata artystycznego. Otwarcia wystawy dokonał minister Zyndram-Kościałkowski³².

Wileńskie środowisko artystyczne różnie oceniało wyniki konkursu na pomnik Józefa Piłsudskiego. Według Mariana Morełowskiego, chociaż żadna z prac nie została zakwalifikowana do realizacji, konkurs wypadł o wiele lepiej, aniżeli można było się spodziewać. Tym bardziej, że nie należało liczyć na udział w konkursie kilku najlepszych rzeźbiarzy Polski, bo ci byli zajęci konkursem pomnika Marszałka w Warszawie. Ponadto Komitet Budowy Pomnika Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wilnie postawił przed ubiegającymi się artystami wyjątkowo trudne zadanie – zalecił projektowanie postaci konnej. Jest to jedno z najtrudniejszych zadań, jakie mają i mieli rzeźbiarze wszelkich czasów, nie mówiąc już o wyjątkowym wysiłku twórczym, jakiego wymagało reprezentacyjne przedstawienie Wodza Narodu. Niemniej jednak duży stosunkowo procent prac nadesłanych na konkurs, a nie tylko sześć wyróżnionych, wyróżniał się poważnym podejściem do zadania, solidnym wysiłkiem włożonym w opanowanie trudnej formy całości i jej szczegółów, brakiem gonitwy za tanimi lub dziwacznymi efektami, których przy dawniejszych konkursach spostrzegało się więcej. „Wyższe szkoły artystyczne Polski spełniają od lat dwudziestu swoje zadanie i to widać” – wnioskuje Morełowski³³.

Innego zdania był artysta malarz Kazimierz Kieniewicz, który uważał, że nie należy dziwić się temu, iż żadna z licznie nadesłanych prac nie została przeznaczona do realizacji. Wartość artystyczna zgłoszonych projektów stała na ogół na niskim poziomie, a częstokroć poniżej krytyki, a i odznaczone prace, choć wyróżniały się pośród innych, pozostawiały dużo do życzenia pod niejednym względem. Konkursanci więc nie mogli uwa-

³² Otwarcie wystawy prac „grupy wileńskiej” i wystawa projektów na pomnik Marszałka Piłsudskiego, „Słowo”, 1939, nr 107, 20 IV, s. 7; Wystawa projektów na pomnik Marszałka Piłsudskiego w Wilnie, „Kurier Wileński”, 1939, nr 111, 23 IV, s. 8.

³³ Morełowski Marian, Dwie wystawy – dwie uroczystości, „Kurier Wileński”, 1939, nr 108, 20 IV, s. 2.

zać się za poszkodowanych, nawet ci, których prace nie zostały zakupione. Byli to przeważnie młodzi artyści i odbycie poważnego ćwiczenia z dziedziny rzeźby monumentalnej było dla nich wielce korzystne. Jeśli chodzi o krytykę ogółu prac to, zdaniem Kieniewicza, występował jeden dość powszechny błąd, polegający na zbyt przesadnym wyciągnięciu wzwyżokołu. Szło to również w parze z przerostem skali rzeźby. „Dla Wilna pragnęlibyśmy dzieła nie tyle wyolbrzymionego, ile o mistrzowskiej precyzji formy. Tej zaś nie znajdziemy nawet wśród wyróżnionych projektów. Nie chcę przez to powiedzieć, by pomnik miał być mały. Przeciwnie, całość jego powinna być wielka, ale skala rzeźby nie może być przesadzona. Pomnik winien być zrośnięty organicznie z placem w tym samym stopniu, co Katedra i z nią harmonijnie zespolony. Tymczasem większość nadesłanych projektów ujmuje zagadnienie bez istotnego związku z miejscem, a przez to nie ma w nich siły przekonywającej. Dobrze się stało, że żaden z nich nie ma być realizowany. Wartość pomnika Wielkiego Marszałka w Wilnie i wartość architektoniczna placu Katedralnego są zbyt wielkie, by można było dopuścić do dzieła, odbiegającego od doskonałości. Miejmy nadzieję, że wśród zamówionych projektów znajdzie się rzecz, o której będziemy mogli powiedzieć – arcydzieło”³⁴.

W prasie wileńskiej pojawiały się również publikacje, w których powtarzano krążące po mieście nieuzasadnione pogłoski, jakoby Warszawa nie chce, aby Wilno ją wyprzedziło w budowie pomnika Józefa Piłsudskiego i świadomie hamuje proces jego budowy, nie wydzielając obiecanych środków na uporządkowanie placu Katedralnego³⁵.

W dn. 10 maja 1939 r. odbyło się posiedzenie Komitetu, na którym zatwierdzono protokół Sądu Konkursowego z dn. 19 kwietnia 1939 r. Sprawę zamówienia u artystów rzeźbiarzy ostatecznego projektu pomnika postanowiono odroczyć do czasu ogłoszenia wyników konkursu na pomnik Marszałka Józefa Piłsudskiego w Warszawie³⁶. Wszystkie te plany zostały przekreślone 1 września 1939 r. napaścią hitlerowskich Niemiec na Polskę i rozpoczęciem II wojny światowej.

³⁴ Kieniewicz Kazimierz, *Konkurs na pomnik Marszałka Piłsudskiego*, „Słowo”, 1939, nr 107, 20 IV, s. 3.

³⁵ Włod., *Warszawa nie chce, aby Wilno wyprzedziło ją w budowie pomnika Wielkiego Marszałka*, „Kurier Wileński”, 1939, nr 95, 5 IV, s. 5.

³⁶ *Zaaprobowanie wyniku konkursu na pomnik Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wilnie*, „Goniec Poranny”, 1939, nr 54, 10 V, s. 5.

Podsumowanie

Pomysł wzniesienia pomnika Józefa Piłsudskiego w Wilnie powstał tuż po jego śmierci 12 maja 1935 r. Z taką inicjatywą wystąpiła powołana 20 maja 1935 r. Sekcja Trwałego Uwiecznienia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego Wileńskiego Komitetu Obywatelskiego potocznie nazywana Sekcją Pomnikową. Po uzyskaniu aprobaty Prezydium Komitetu Obywatelskiego w Wilnie oraz Naczelnego Komitetu Uczczenia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego w Warszawie wydano odezwę do społeczeństwa i rozpoczęto akcję zbierania środków na budowę pomnika. W dn. 12 maja 1936 r. sekcja została przeistoczona w Komitet Budowy Pomnika Marszałka Józefa Piłsudskiego. Społeczeństwo polskie entuzjastycznie popierało pomysł wzniesienia pomnika Józefa Piłsudskiego w Wilnie. Przedstawiciele środowiska artystyczno-kulturalnego brali czynny udział w omawianiu miejsca pod ten pomnik oraz projektów samego pomnika. Na jego budowę drogą dobrowolnych składek zebrano ok. 480 tys. zł, ogłoszono i rozstrzygnięto konkurs na ustalenie miejsca pod pomnik (8 lipca 1936 r.), potem konkurs na projekt pomnika Józefa Piłsudskiego na placu Katedralnym w Wilnie (wyniki konkursu ogłoszono 19 kwietnia 1939). Dalsze prace nad realizacją projektu budowy pomnika Józefa Piłsudskiego w Wilnie zostały przerwane wybuchem II wojny światowej.

Bibliografia

Źródła archiwalne

- Lietuvos centrinis valstybės archyvas (Litewskie Centralne Archiwum Państwowe, skrót: LCVA), sygn. 376, ap. 1, b. 15, k. 22–24, Rozstrzygnięcie konkursu na szkicowy projekt pomnika Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wilnie (wyciąg z protokołu Sądu Kursowego).
- LCVA, sygn. 376, ap. 1, b. 5, k. 2, Wykaz wpłacanych składek członkowskich na rzecz Wojewódzkiego Komitetu Budowy Pomnika Marszałka Józefa Piłsudskiego, 1935–1936.
- LCVA, sygn. 376, ap. 1, b. 5, k. 8, Lista składek złożonych Komitetowi Obywatelskiemu Uroczystości Pogrzebowych i Uwiecznienia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wilnie na budowę pomnika Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wilnie.
- LCVA, sygn. 376, ap. 1, b. 6, Listy składek oraz korespondencja z mieszkańcami Województwa Wileńskiego dotycząca listy składek, 1935–1936.
- LCVA, sygn. 376, ap. 1, b. 8, Komitet Obywatelski Uroczystości Pogrzebowych i Uwiecznienia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wilnie. Korespondencja z

- bankami i Generalnym Konsulatem w celu otwarcia rachunków czekowych na rzecz budowy pomnika Marszałka Piłsudskiego, 1935–1936.
- LCVA, sygn. F. 376, ap. 1, b. 1, k. 20, Konkurs na ustalenie miejsca pod pomnik Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wilnie, Wilno, dn. 12 I 1936 r.
- LCVA, sygn. F. 376, ap. 1, b. 1, k. 31–32, Z Komitetu Wileńskiego Uwiecznienia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego, Wilno, luty 1936.
- LCVA, sygn. F. 376, ap. 1, b. 1, k. 35–36, Z komitetu Wileńskiego Uczczenia Pamięci Marszałka, Wilno, 12 III 1936 r.
- LCVA, sygn. F. 376, ap. 1, b. 1, k. 43, Posiedzenie Sekcji Pomnikowej Wileńskiego Komitetu Pogrzebowego dn. 4 VI 1935 r.
- LCVA, sygn. F. 376, ap. 1, b. 1, k. 43, Z Wileńskiego Komitetu Obywatelskiego Uwiecznienia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego, Wilno, 18 VII 1935.
- LCVA, sygn. F. 376, ap. 1, b. 10, k. 2, Zaproszenie Komisji Organizacyjnej na zebranie Komitetu Obywatelskiego Uroczystości Pogrzebowych Pierwszego Marszałka Polski śp. Józefa Piłsudskiego, Wilno 1935.
- LCVA, sygn. F. 376, ap. 1, b. 15, k. 141–144, Wniosek Komitetu Budowy Pomnika Marszałka Józefa Piłsudskiego (b. Sekcji Pomnikowej) do Prezydium Komitetu Wojewódzkiego, Wilno, 6 X 1938 r.
- LCVA, sygn. F. 376, ap. 1, b. 15, k. 145, Lista obecności na posiedzeniu Komitetu Budowy Pomnika Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wilnie (b. Sekcja Pomnikowa) w dn. 6 X 1938 r.
- LCVA, sygn. F. 376, ap. 1, b. 15, k. 38, Zaświadczenie Biura Prezydium Komitetu Uwiecznienia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wilnie.
- LCVA, sygn. F. 376, ap. 1, b. 15, k. 39, Prośba Kazimierza Biszewskiego, architekta zamieszkałego w Wilnie, do Komitetu Obywatelskiego Uwiecznienia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wilnie.
- LCVA, sygn. F. 53, ap. 23, b. 3150, k. 26, Konkurs na projekt pomnika I Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego w Wilnie.
- LCVA, sygn. F. 53, ap. 23, b. 3150, k. 378–379, Protokół I posiedzenia Wydziału Wykonawczego Wileńskiego Komitetu Obywatelskiego Uroczystości Pogrzebowych i Uwiecznienia Pamięci Marszałka Piłsudskiego w środę dn. 15 V 1935 r., godz. 12.00.
- LCVA, sygn. F. 53, ap. 23, b. 3150, k. 381, Protokół II posiedzenia Wydziału Wykonawczego Wileńskiego Komitetu Obywatelskiego Uroczystości Pogrzebowych i Uwiecznienia Pamięci Marszałka Piłsudskiego w środę dn. 15 V 1935 r., godz. 18.00.
- LCVA, sygn. F. 53, ap. 23, b. 3150, k. 396, Protokół posiedzenia Prezydium Komitetu Uwiecznienia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wilnie w dniu 12 lutego w Małej Sali konferencyjnej Urzędu Wojewódzkiego Wileńskiego.
- LCVA, sygn. F. 53, ap. 23, b. 3150, k. 399, Wyciąg z protokołu posiedzenia Prezydium Komitetu Uwiecznienia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wilnie w dn. 12 II w Małej Sali konferencyjnej Urzędu Wojewódzkiego Wileńskiego.
- LCVA, sygn. F. 53, ap. 23, b. 3150, k. 419–420, Protokół przyjęcia projektów nadesłanych w związku z konkursem na pomnik Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wilnie.
- LCVA, sygn. F. 53, ap. 23, b. 3150, k. 443, Prezydium Wydziału Wykonawczego [Komitetu Obywatelskiego Uroczystości Pogrzebowych i Uwiecznienia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wilnie].

Artykuły naukowe

- LCVA, sygn. F. 53, ap. 23, b. 3150, k. 448, Sekcje powołane uchwałą Wydziału Wykonawczego z dn. 20 V 1935 r.
- LCVA, sygn. F. 53, ap. 23, b. 3150, k. 468–469, Protokół I ogólnego zebrania obywatelskiego, poświęconego uczczeniu pamięci Pierwszego Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego, dn. 14 V 1935 r. godz. 18.
- LCVA, sygn. F. 53, ap. 23, b. 3150, k. 488, Protokół posiedzenia Prezydium Komitetu Uwiecznienia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wilnie w dn. 12 III 1936 r.

Prasa

- Gdzie należy postawić w Wilnie pomnik Marszałkowi Piłsudskiemu. Opinia prof. Ferdynanda Ruszczyca*, „Słowo”, 1935, nr 164, 18 VI, s. 6.
- Gdzie powinien stanąć pomnik Marszałka Piłsudskiego w Wilnie. Wywiad z art. rzeźb. p. Horno-Popławskim*, „Słowo”, 1935, nr 162, 16 VI, s. 6.
- Gdzie powinien stanąć pomnik Marszałka w Wilnie. Opinia prof. Jerzego Hoppena*, „Słowo”, 1935, nr 165, 19 VI, s. 6.
- Gdzie powinien stanąć pomnik Marszałka w Wilnie. Uchwała Stowarzyszenia Architektów*, „Słowo” 1935, nr 168, 22 VI, s. 6.
- Gdzie powinien stanąć pomnik Marszałka w Wilnie. Wywiad z Ludomirem Sleńdzińskim*, „Słowo”, 1935, nr 160, 14 VI, s. 6.
- Konkurs na ustalenie miejsca pod pomnik Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wilnie*, „Słowo”, 1935, nr 48, 18 II, s. 4.
- Nasza Ankieta Urbanistyczna. Dyr. Wacław Gizbert-Studnicki*, „Kurier Wileński”, 1937, nr 128, 19 V, s. 5.
- Nasza Ankieta Urbanistyczna. General Stanisław Skwarczyński*, „Kurier Wileński”, 1937, nr 128, 12 V, s. 5.
- Nasza Ankieta Urbanistyczna. J. M. Rektor Witold Staniewicz*, „Kurier Wileński”, 1937, nr 128, 12 V, s. 5.
- Nasza Ankieta Urbanistyczna. Jerzy Hoppen*, „Kurier Wileński”, 1937, nr 122, 5 V, s. 5.
- Nasza Ankieta Urbanistyczna. Odpowiedź Jana Bulhaka*, „Kurier Wileński”, 1937, nr 123, 6 V, s. 5.
- Nasza Ankieta Urbanistyczna. Prof. Mieczysław Limanowski*, „Kurier Wileński”, 1937, nr 128, 11 V, s. 5.
- Nasza Ankieta Urbanistyczna. Wanda Dobaczewska*, „Kurier Wileński”, 1937, nr 128, 11 V, s. 5.
- Orda Jerzy, Moja odpowiedź na ankietę*, „Kurier Wileński”, 1937, nr 144, 28 V, s. 4.
- Otwarcie wystawy prac „grupy wileńskiej” i wystawa projektów na pomnik Marszałka Piłsudskiego*, „Słowo”, 1939, nr 107, 20 IV, s. 7.
- Projekt prof. Sleńdzińskiego regulacji placu Katedralnego. Komunikat Społecznej Komisji Urbanistycznej w Wilnie*, „Słowo”, 1937, nr 157, 9 VI, s. 6.
- Projekt uregulowania Placu Katedralnego według koncepcji prof. Sleńdzińskiego. Komunikat społecznej Komisji Urbanistycznej*, „Kurier Wileński”, 1937, nr 156, 9 VI, s. 5.
- Śledziewski Piotr, *Gdzie mają stanąć pomniki*, „Kurier Wileński”, 1937, nr 117, 30 IV, s. 5.
- Śledziewski Piotr, *Rezultat konkursu na projekt pomnika I Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego w Wilnie*, „Goniec Poranny”, 1939, nr 33, 19 IV, s. 6.

- Śledziewski Piotr, *Sprawa dwóch pomników w Wilnie – Marszałka Piłsudskiego i Mickiewicza*, „Kurier Wileński”, 1936, nr 229 (3830), 21 VII, s. 7.
- Trwale uczczenie pamięci Marszałka Piłsudskiego. Uchwały Sekcji Obywatelskiego Komitetu Wileńskiego*, „Kurier Wileński”, 1935, nr 139 (3385), 23 V, s. 1.
- Włod., *Warszawa nie chce, aby Wilno wyprzedziło ją w budowie pomnika Wielkiego Marszałka*, „Kurier Wileński”, 1939, nr 95, 5 IV, s. 5.
- Wynik konkursu na pomnik Marszałka Piłsudskiego będzie ogłoszony w rocznicę wyzwolenia Wilna*, „Słowo”, 1939, nr 105, 19 IV, s. 7.
- Wynik konkursu na pomnik Marszałka Piłsudskiego*, „Słowo”, 1939, nr 107, 20 IV, s. 7.
- Wynik konkursu: Sąd zakupił 6 projektów pomnika Marszałka Piłsudskiego. Ostateczny projekt zostanie wykonany na osobne zamówienie*, „Kurier Wileński”, 1939, nr 107, 19 IV, s. 2.
- Wystawa projektów na pomnik Marszałka Piłsudskiego w Wilnie*, „Kurier Wileński”, 1939, nr 111, 23 IV, s. 8.
- Zaprobowanie wyniku konkursu na pomnik Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wilnie*, „Goniec Poranny”, 1939, nr 54, 10 V, s. 5.
- Zapowiadamy ankietę. Gdzież więc staną pomniki. Maria Aleksandrowiczówna*, „Kurier Wileński”, 1937, nr 115, 28 IV, s. 6.

Opracowania

- Cichoracki Piotr, *Naczelny Komitet Uczczenia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego 1935–1939 – mechanizmy działania*, „Dzieje Najnowsze”, 2002, t. 34, nr 4, s. 37–39.
- Encyklopedia Ziemi Wileńskiej*, t. 4: *Architektura, dzieła i twórcy od XVI w. do 1945 r.*, opr. M. Jackiewicz, Bydgoszcz 2006.
- Konstantynow Dariusz, *Pomnik Józefa Piłsudskiego w Wilnie*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 1993, t. 55, nr 2–3, s. 223–233.

The Unsuccessful Effort to Erect a Józef Piłsudski Monument in Wilno

Summary

The idea to erect a monument in honor of Polish leader Marshall Józef Piłsudski in Wilno arose just after his death on May 12, 1935. Already on May 20, 1935, the Monument Section of the Wilno Citizens' Committee for the Immortalization of the Memory of Marshall Józef Piłsudski has announced the proposal. On March 12, 1936, the Section was renamed to the Committee for the Construction of a Marshall Józef Piłsudski Monument. Polish society enthusiastically supported the idea of erecting a Józef Piłsudski monument in Wilno. Voluntary charitable contributions amounted to 480,000 Polish złoty were collected, and representatives from artistic and cultural society took an active part in discussing the projects for the monument as well as the best location for it in the city. A competition to choose the best location for the monument was announced, the results were published on July 8, 1936. The competition for the best project of a Józef Piłsudski monument on Cathedral Square in central Wilno was resolved on April 9, 1939. However, the Józef Piłsudski monument was never erected due to the outbreak of World War II, to the Soviet and Nazi

occupations, and to the shift of pre-war Polish borders that handed over the former Polish Wilno to the Soviet Union.

Keywords: Wilno, Wilno monuments, Józef Piłsudski monument in Wilno, the Committee for the Construction of a Marshall Józef Piłsudski Monument

Neįgyvendintas Juzefo Piłsudskio paminklo Vilniuje projektas

Santrauka

Sumanymas pastatyti Juzefo Piłsudskio paminklą Vilniuje kilo netrukus po jo mirties 1935 m. gegužės 12 dieną. Tokią mintį išskėlė Vilniaus pilietinio komiteto maršalo Juzefo Piłsudskio atminimui pagerbti Paminklinė sekcija, kuri 1935 m. kovo 12 d. buvo pertvarkyta į Maršalo Juzefo Piłsudskio paminklo statybos komitetą. Lenkų visuomenė entuziasmingai parėmė šį sumanymą. Paminklo projektai buvo plačiai aptariami spaudoje, o monumento statybai suaukota apie 480 000 zlotų. Nors paminklo statybos parengiamieji darbai vyko sklandžiai – paskelbtas konkursas paminklo vietai nustatyti (konkurso rezultatai paskelbti 1936 m. liepos 8 d.), o neužilgo ir konkursas paminklo projektui Katedros aikštėje Vilniuje (konkurso nugalėtojai paskelbti 1939 m. balandžio 19 d.), paminklas taip ir neišvydo dienos šviesos. Sumanymo įgyvendinimą sužlugdė kilęs Antrasis pasaulinis karas ir valstybės sienų pasikeitimas.

Raktažodžiai: Vilnius, Vilniaus paminklai, Juzefo Piłsudskio paminklas Vilniuje, Maršalo Juzefo Piłsudskio paminklo statybos komitetas

Niezrealizowany projekt budowy pomnika Józefa Piłsudskiego w Wilnie

Streszczenie

Pomysł wzniesienia w Wilnie pomnika Józefa Piłsudskiego powstał tuż po jego śmierci w dn. 12 maja 1935 r. Z taką inicjatywą wystąpiła powołana 20 maja 1935 r. Sekcja Pomnikowa Wileńskiego Komitetu Obywatelskiego Uwiecznienia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego. W dn. 12 marca 1936 r. sekcja została przekształcona w Komitet Budowy Pomnika Marszałka Józefa Piłsudskiego. Społeczeństwo polskie entuzjastycznie popierało pomysł wzniesienia pomnika Józefa Piłsudskiego w Wilnie. Przedstawiciele środowiska artystyczno-kulturalnego brali czynny udział w omawianiu projektów oraz w wyborze miejsca pod pomnik w Wilnie. Na budowę pomnika Józefa Piłsudskiego drogą dobrowolnych składek zebrano ok. 480 tys. zł, ogłoszono i rozstrzygnięto konkurs na ustalenie miejsca pod pomnik (8 lipca 1936 r.) oraz konkurs na projekt tegoż pomnika na placu Katedralnym w Wilnie (wyniki ogłoszono 19 kwietnia 1939 r.). Jednak pomnik Józefa Piłsudskiego w Wilnie tak i nie został wzniesiony z powodu wybuchu II wojny światowej, okupacji i zmiany granic państwowych.

Słowa kluczowe: Wilno, pomniki wileńskie, pomnik Józefa Piłsudskiego w Wilnie, Komitet Budowy Pomnika Marszałka Józefa Piłsudskiego